

Формування батьківської компетентності в студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі

У статті розглядаються теоретичні підходи щодо феноменології психологічної компетентності батьків. Визначено поняття батьківської компетентності як психологічного утворення в самосвідомості особистості, що включає певні установки, очікування, почуття, ставлення, відповідальність, позиції та передбачає ефективне використання знань, умінь та навичок для вирішення виховних завдань. Розглядається можливість формування батьківської компетентності у студентів засобами навчальних курсів.

Ключові слова: компетентність, психологічна компетентність батьків, дитячо-батьківські відносини, самосвідомість, психологічна структура, завдання виховання, обов'язок, відносини, батьківська любов.

В статье рассматриваются теоретические подходы к феноменологии психологической компетентности родителей. Определено понятие родительской компетентности как психологического образования в самосознании личности, включающего определенные установки, ожидания, чувства, отношения, ответственность, позиции и предусматривающего эффективное использование знаний, умений и навыков для решения воспитательных задач. Рассматривается возможность формирования родительской компетентности у студентов во время обучения в вузе.

Ключевые слова: компетентность, психологическая компетентность родителей, детско-родительские отношения, самосознание, психологическая структура, задачи воспитания, обязанность, отношения, родительская любовь.

Постановка проблеми. Проблема батьківсько-дитячих відносин завжди привертала увагу психологів і педагогів – взаємодія дитини з батьком є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. У кожному суспільстві складається певна культура взаємин і взаємодії між батьками і дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки і погляди на виховання в сім'ї.

Зростання інтересу до проблем сімейного виховання в Україні пов'язано з новими соціально-економічними умовами. Кардинальні

перетворення сучасного життя торкнулися не тільки сім'ї як соціального інституту, але й вимагають компетентного підходу до виховання дітей, особистісної і соціально-психологічної зрілості батьків, гуманізації відносин між батьками й дітьми, в цілому.

Проте в сучасній сім'ї продовжує переважати традиційний підхід, що викликає протиріччя між потребами кожної дитини у вираженні особистої гідності, індивідуальності, творчості в самовираженні з одного боку, і цінностями нормативності, керованості, обов'язковості батьківського виховання – з другого боку. Тому саме батькам, їх здатності будувати таку взаємодію з дитиною, яка дозволила б створити модель, орієнтовану на її розвиток у вирішенні таких протиріч відводиться важлива роль.

На успішність, володіння дитиною всіма необхідними життєвими компетенціями впливає те, наскільки мати і батько знають і застосовують технології ефективної взаємодії з дитиною, виховання і розвитку. Батькам для того, щоб бути успішними батьками, необхідно знати основи вікової і дитячої психології, уміти вибудовувати систему виховання в сім'ї, володіти технологіями взаємодії з дитиною, а також широким арсеналом засобів дії в конкретних ситуаціях. Батьківська компетентність багато в чому виступає засадами успішності дитини в житті і гармонічних стосунків в сім'ї.

В той же час, незнання батьками технологій та методів спілкування з дитиною часто призводить до серйозних емоційних, навчальних, поведінкових і міжособистісних розладів в психічному розвитку дитини. Тому формування і підвищення батьківської компетентності повинне розглядатися педагогом, вихователем, психологом як першочергове завдання навчально-виховного процесу.

Мета статті – на основі опанування майбутніми вихователями дошкільних навчальних закладів змістом навчальної дисципліни “Сімейне виховання” проілюструвати можливості формування й розвитку батьківської компетентності у самих студентів.

Вивченню сім'ї і дитячо-батьківських відносин присвячена велика кількість вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень. Значний вклад до розробки теоретичних основ і практичних досліджень сім'ї внесли Ю.Е. Альошина, Е. Берн, А.Я. Варга, Д. Вітакер, Д. Віннікот, Л.С. Виготський, Л.О. Гребінь, В.Н. Дружинін, І.В. Дубровіна, О.М. Кікінежді З.Г. Кісарчук, С.В. Ковальов, І.С. Кон, С. Кратохвіл, Г.А. Навайтис, Р.В. Овчарова, Л.Ф. Обухова, А.С. Спиваковська, З. Фрейд, Е. Фромм, Г.Т. Хоментausкас, Ю. Хамяляйнен, Е. Еріксон, Е.Г. Ейдемільлер, В.В. Юстицькіс, Т.П. Юрченко та ін.

Відомо, що серед різноманітних чинників, що впливають на формування і розвиток особистості, одним з найголовніших є сім'я. Традиційно сім'я є основним інститутом виховання. Важливість сім'ї також обумовлена тим, що в ній людина знаходиться протягом значної частини свого життя. Важливу й відповідальну роль в житті кожної людини відіграють батьки, які дають дитині нові зразки поведінки, за їх допомогою дитина засвоює навколишнє середовище. Формування базових якостей і умінь дошкільника, структури особистості в цілому безпосередньо залежить від наявності позитивних емоційних зв'язків дитини з батьками, якості дитячо-батьківських відносин.

Проте в сім'ї формується не тільки особистість дитини, а й її батьків. Виховання дітей збагачує особистість дорослої людини, підсилює її соціальний досвід. Трансформації в процесі афективної, поведінкової та когнітивної взаємодії дорослого з власною дитиною становлять основу такої складної психологічної системи, як батьківство.

Р.В. Овчарова постулює тезу, що батьківство – явище динамічне і включає в себе процес становлення й розвитку.

На думку Г.П. Предвечного, процес формування батьківства складається з трьох етапів:

1) перетворення зовнішнього впливу з боку батька в факт свідомості дитини – інтеріоризація досвіду;

2) акумуляція і збереження перетвореного зовнішнього впливу у свідомості дитини;

3) перетворення досвіду батьківської любові в дію (коли людина стає батьком) – екстеріоризація досвіду [6, с. 201-202].

Батьківська любов не є сталим станом, по мірі зростання досвіду батьківства зазнає трансформаційних змін: вона може переходити з одного стану в інший. Зміни, яких зазнає батьківська любов, немінучі, тому що протягом життя батька змінюються його фізіологічні процеси і психологічні переживання. Крім того, дослідження свідчать про те, що батьки по-різному люблять своїх дітей різного віку і статі, батьки вчаться любити на своєму батьківському досвіді. Як правило, батьківська любов видозмінюється по мірі зростання дитини, і включає в себе наступні стадії:

1. Становлення – виникнення і зростання батьківської любові, перехід від одного стану до іншого. Це єдність вже здійсненого і потенційно можливого.

2. Формування – оформлення, удосконалення батьківської любові. Це процес її змін в ході взаємодії батька з реальною дійсністю (з дитиною), прояв соціально-психологічних новоутворень і стереотипів батьківської любові.

3. Перетворення – саморозвиток батьківської любові, кардинальне переборення вже існуючого режиму батьківської любові у відповідності з ієрархією цінностей і смислу буття батька; акт творчості й імпровізації [6, с. 186-187].

Р.В. Овчарова зазначає, що феномен батьківства системно детермінований, тобто представляє відносно самостійну систему, одночасно є підсистемою щодо системи сім'ї.

Феномен батьківства є багатограним. Його можна розглядати на двох рівнях: і як складну комплексну структуру індивіда, і як надіндивідуальне ціле. Одночасно ці рівні є етапами формування батьківства.

Презентація феномена батьківства включає індивідуально-особистісні особливості жінки або чоловіка, їх аналіз і опис. Другим планом є ціннісні орієнтації батьків, їх позиції, відчуття тощо. Третя сторона фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями. Батьківство по відношенню до суспільства визначає четвертий план.

Отже, чинники, що впливають на формування батьківства, ієрархічно організовані та представлені на декількох рівнях: макрорівень – рівень суспільства, мезорівень – рівень батьківської сім'ї, мікрорівень – рівень власної сім'ї, і рівень конкретної особи [6, с.8-9].

Численні дослідження вітчизняних та зарубіжних психологів визнають той факт, що в сучасній культурі фактично відсутня така важлива її частина, як батьківська компетентність, усвідомлене батьківство. В психологічній науці традиційно виділяють два основних напрями досліджень взаємодії батьків та дітей:

– виявлення типів батьківського ставлення та вивчення їх впливу на психічний розвиток дитини (А. Болдуїн, А.Я. Варга, В.В. Столін, Е.Г. Ейдемільер);

– вивчення вікових особливостей поведінки дітей дошкільного віку та підлітків в ситуаціях конфлікту з батьками, коли дорослі перешкоджають задоволенню їх потреб (А. Адлер, А. Бандура, К. Левін, Личко).

Проблема формування батьківської компетентності пов'язана з тим, що недостатньо на різних рівнях реалізації родинної політики в Україні розроблена концепція підвищеного виховного потенціалу сім'ї – серед інших соціальних інститутів в суспільстві практично відсутні форми реалізації на державному рівні спеціалізованих психолого-педагогічних програм навчання батьківської компетентності, що є одним з видів психологічної компетентності.

Психологічна компетентність, на нашу думку, може бути охарактеризована як ефективність діяльності, або ефективне

використання знань, умінь та навичок для розв'язання проблем, вирішення завдань, що стоять перед людиною. Психологічна компетентність передбачає адекватне використання власного минулого досвіду, досвіду інших людей і суспільно-історичного. Вона передбачає поєднання узагальнених психологічних знань із знаннями про себе, конкретної людини, конкретної ситуації. Грамотна людина знає абстрактно, а компетентна – може на основі знання конкретно й ефективно вирішувати будь-яку психологічну задачу, проблему. В той же час компетентність означає відмову від прямого неусвідомленого копіювання чужого досвіду, норм, традицій, зразків, свободу від стереотипів, установок [4], [5].

М.А. Холодна визначає компетентність як особливий тип організації специфічних знань, що дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній області діяльності.

В психологічній компетентності виділяють елементи:

- засвоєння та адекватне використання психологічних засобів пізнання і самопізнання, спілкування, ігри тощо;
- аналіз минулого досвіду та його адекватне використання для вирішення актуальних психологічних проблем;
- опанування знань, навичок, умінь, необхідних для розв'язання психологічних проблем, завдань (саморегуляції, спілкування тощо) та їх адекватне використання, перенесення в конкретні умови;
- розробку ефективних програм поведінки, діяльності в різних ситуаціях.

Сучасна психологія розглядає окремі сторони психологічної компетентності: компетентність у спілкуванні, інтелектуальна компетентність, соціально-психологічна компетентність тощо [5].

Р.В. Овчарова детально аналізує феномен батьківства та зазначає, що стадія розвиненого батьківства включає такі компоненти: ціннісні орієнтації батьків (сімейні цінності), батьківські установки та очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківська відповідальність, стиль сімейного виховання. Критеріями реалізації компонентів когнітивний, поведінковий та емоційний аспекти [6, с.9].

Батьківська компетентність розуміється нами як соціально-психологічне утворення, що характеризується теоретичною та практичною готовністю до здійснення батьківської діяльності. Готовність батька до здійснення виховних функцій визначається сформованістю у нього значущих особистісних якостей, наявністю теоретичних знань, практичних умінь та певних навичок, сформованої мотивації.

В Миколаївському національному університеті ім. В.О. Сухомлинського формування теоретичних основ батьківської компетентності в межах професійного навчання і розвитку майбутніх вихователів ДНЗ відбувається при засвоєнні змісту навчальних програм таких дисциплін, як дошкільна педагогіка, педагогічна психологія, педагогічна майстерність, дитяча психологія, сімейне виховання. Зокрема, вивчаючи курс “Сімейне виховання”, студенти оволодівають знаннями й уміннями про закономірності цілісного процесу сімейного виховання та сучасні психолого-педагогічні технології сімейного виховання; чинники, які сприяють успішному функціонуванню сім’ї як соціального осередку суспільства; моделі сімейного виховання з урахуванням реальної ситуації; вчать виявляти й оцінювати результати виховного впливу на психічний розвиток дітей.

Серед студентів третього та п’ятого курсів було проведено соціально-психологічне опитування, в якому, серед інших, пропонувалось відповісти на запитання:

1. Дати визначення поняттю “батьківська компетентність”.

2. Відповісти на запитання, чи існує в Україні проблема, пов’язана з формуванням і розвитком батьківської компетентності, які заходи сприяли б розв’язанню цієї проблеми.

3. Сімейні цінності та переконання. Які прислів’я та приказки можуть відобразити цінності вашої сім’ї.

4. На що ви спиратиметься у вихованні власних дітей?

Студенти визначили поняття “батьківська компетентність” як:

– бажання батьків пізнавати світ дитини разом з нею; це – морально-психологічний аспект” (Катерина К.);

– це духовна, моральна та фізична готовність стати батьком; виховання гідної людини, справедливої, доброї, чуйної. Коли дитина виростає, вона віддячує своїм батькам” (“Антоніна С.);

– любов та взаєморозуміння між подружжям і своїми дітьми, вміння зрозуміти свою дитину у будь-якій ситуації” (Тетяна Л.);

– вміння батьків знаходити правильний педагогічний підхід до виховання дітей, компроміс у вирішенні будь-якого питання” (Ірина Я.);

– наскільки добре, з розумінням і з повагою батьки ставляться до своїх дітей; скільки часу вони приділяють дітям, наскільки їх хвилює доля власних дітей” (Юлія Ж.);

– коли батьки ставляться до своїх дітей суворо, але справедливо, враховуючи усі “за” і “проти” (Наталія Р.);

– взаєморозуміння дітей, здатність зрозуміти проблеми дітей (Надія В.);

- компетентність у вихованні, дружжелюбність у відносинах, любов один до одного” (Катерина Ш);
- обізнаність батьків в тих чи інших питаннях, пов’язаних з вихованням дітей (Анастасія П.);
- знання батьків особливостей своєї дитини, її розвитку (Вікторія Ш.);
- уміння слухати свою дитину, повноцінно розвивати її (Тетяна П.).

Цікавими виявилися відповіді студентів на питання щодо наявності проблеми в Україні батьківської компетентності та шляхів її розв’язання:

- так, в нашій країні не завжди батьки знаходять спільну мову зі своїми дітьми (Ольга Б.);

- так, ця проблема існує, хоча стан цього питання дещо кращий зараз, ніж декілька років тому. Сприятиме розв’язанню – бесіди, лекції, соціально-психологічні тренінги щодо особливостей розвитку дітей та умов їх виховання; проведення родинних свят, розваг, можливо, навіть залучення батьків до проведення занять з дітьми (Вікторія Ш.);

- з майбутньою сім’єю важливо проводити бесіди, консультації: потрібно робити все, щоб у майбутніх батьків з’явилися справжні батьківські почуття (Тетяна М.);

- більшість батьків зайнята своєю справою і не звертають увагу на проблеми, душевний стан своїх дітей (Ірина Б.);

- ця проблема стосується не стільки зрілих людей, а більше всього молоді. Заходи: індивідуальні, групові консультації, тренінги, робота з проблемними сім’ями (Анна Б.);

- проблема батьківської компетентності існує в будь-якій країні, тому що кожен виховувався в різних сім’ях, з різними традиціями і звичаями. Проте в наш час батьки стали більше уваги приділяти вихованню дітей, їх розвитку – психічному, фізичному, моральному, духовному, але є винятки (Ірина Я).

Сімейні цінності та переконання, на яких виховуються студенти спеціальності “Дошкільна” освіта МНУ ім. В.О. Сухомлинського: “не роби іншому так, як не хочеш, щоб робили тобі”; “мій дім – моя фортеця”; “діти – квіти життя, найбільша цінність – це діти”; “бути справжньою людиною”; “умение и труд – все перетрут”; “без труда не вытянешь и рыбку из пруда”; “найцінніше для людини – це сім’я і здоров’я”; “навчання – це твій хліб з маслом”; “як би не було скрутно – завжди роби подарунки своїм дітям на свята”.

Студенти планують виховувати своїх дітей чесними, відповідальними за свої вчинки, щасливими, люблячими, найбільш вражаючими були відповіді:

– “особистість моєї дитини я уявляю так: вона має бути сильною, незламаною в душі, хороброю, доброю, чуйною, в деяких випадках суворою. Вона обов’язково досягне успіхів у житті. В професійному плані вона досягне того рівня, якого захоче, а в особистому – стане чудовою матір’ю або батьком. Індивідуальність її буде в тому, що вона буде такою єдиною (!). Любити я її буду за те, що вона є. А якщо є недоліки в дитини, то вони, по-перше, є в самих батьках, там і потрібно шукати їх причини” (Тетяна В.);

– “мені подобається ім’я Ванюша; він буде гарним, розумним і веселим хлопчиком. В садочку буде яскравою зірочкою, в школі – добрим і розумним хлопчиком, а в юнацтві – здоровим і мужнім. Він виросте цілеспрямованою, доброю людиною, вимогливою до себе та оточуючих. В професійному – ще не міркувала, але, скоріше за все, він буде сам обирати. В особистому житті стане людиною з великою літери!” (Катерина К.)

У рамках навчального курсу “Сімейне виховання” планується й надалі робота щодо формування основ батьківської компетентності у майбутніх вихователів ДНЗ – проведення соціально-психологічних тренінгів, застосування інтерактивних форм навчання на практичних і семінарських заняттях з метою як удосконалення професійної компетентності майбутнього педагога, так і сприяння формуванню власної батьківської компетентності у студентів.

Отже, батьківська компетентність – це не просто певна якість в структурі характеру людини, не тільки певне утворення, що включає певні установки й очікування, почуття, ставлення, позиції, відповідальність, але й психологічний феномен, що вимагає певних теоретичних знань про те, які ефективні психолого-педагогічні методи застосовувати у вихованні власних дітей. Проте головна умова успішного формування та розвитку такого складного психологічного феномена, як батьківська компетентність, – це готовність та бажання творчо й відповідально використовувати знання й уміння для успішного виховання дитини, яке засновано на фундаменті безумовного сприйняття її та любові.

Список використаних джерел

1. Варга А.Я. Структура и типы родительского отношения: дис. на соиск. учен. степени канд. псих. наук/ А.Я. Варга. – М., 1986. – 206 с.
2. Козловська Е.В. Феномен психологічної готовності молодого подружжя до гармонізації стосунків//Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції/За ред. М.Л. Смульсон, Л.М. Зінченко. – К., 2010. – 268 с. – С. 113-115.

3. Колмогорова, Л.С. Диагностика психологической культуры школьников. – М.: Владос, 2002. – 359 с.
4. Мороз Р.А. Формування теоретичних основ батьківської компетентності майбутнього педагога//Психолого-педагогічні аспекти розвитку майбутнього фахівця: Тези II Міжнародної науково-практичної конференції/За заг. ред. Будака В.Д. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2009.
5. Мороз Р.А. Батьківська любов як основи виховання і саморозвитку особистості//Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Частина II. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2009. – 744 с. – С.107-111.
6. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

Theoretical approaches to researches of parents' psychological phenomenology competence are examined in the article. The concept of parents' competence as psychological structure in consciousness, including specific preferences, expectations, feelings, attitude, responsibility, positions are defined. The possibility of parents' competence forming in students means of training courses are considered.

Keywords: competence, psychological competence of parents, child-parents relations, consciousness, psychological structure, problem of education, responsibilities, attitudes, parents' love.

Отримано: 18.08.2011

УДК 159.922.1

О.І. Морозова-Ларіна

Психогенна фригідність у контексті психології розвитку

У статті розглянуто специфічні причини формування та розвитку психогенної фригідності з точки зору різних концепцій психології розвитку. Аналізуються деякі моделі батьківського виховання, стосунки “мати-донька” та ті їхні проблемні аспекти, що можуть стати запусковим фактором формування психогенної фригідності у наступного покоління жінок цієї сім’ї. Розглянуто деякі особливості статево-рольової структури жінок з психогенною фригідністю. Пропонується аналіз та типологія форм поведінки, зумовленої даним розладом.